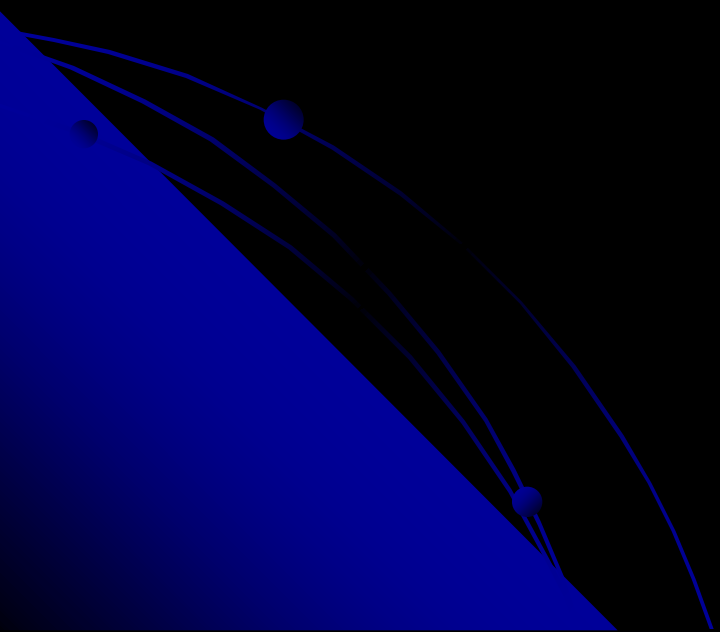

Jazyk a komunikace

Podstata komunikace

- podmínka pro udržení existence organismu - výměna látek + výměna informací o světě, který jej obklopuje
- pro každý vývojový stupeň organického života je příznačný jistý systém přenosu informací
- účinný systém přenosu informací mezi mnoha jedinci téže generace i různých generací - jazyk

Jazyk jako jedna z forem komunikace

- jazyk = systém *multiparentálního* dědictví (lat. multus - mnohý, četný, parentālis - rodičovský) - mnohovrstevné předávání informací, s jehož pomocí se každý lidský jedinec učí a může učit zkušenostmi od jiných jedinců (předků, rodičů atd.)
- jazyk slouží členům příslušného jazykového společenství k dorozumívání, tj. ke vzájemnému předávání či sdělování informací

Různé podoby komunikace

- k přenášení informací slouží celá řada nástrojů a prostředků, všem je společné to, že tvoří určitý systém znaků nebo signálů, které něco znamenají
- kromě přirozeného jazyka - množství jiných dorozumívacích prostředků vizuálních a akustických

Různé podoby komunikace

- např. vizuální znaky na mezinárodních letištích
- jednotlivé značky jsou voleny tak, aby byly srozumitelné všem cestujícím bez ohledu na jejich mateřský jazyk nebo znalost jiných jazyků

Různé podoby komunikace

- systém dopravních značek
- akustické - kostelní zvony, siréna, hodiny oznamující čas

Mezní formy komunikace

- zkušenost může člověk druhému člověku sdělit i jinak než jazykem
- **ostenze** - mezní forma komunikace, prezentování originální zkušenosti cestou smyslového poznání (z lat. ostendō - něco ukazují)
- ostenzivně se však dá zkušenost předávat jen v **omezené míře**, a to pouze jde-li o zkušenost přítomnou nebo zpřítomnitelnou, konkrétní a smysly dostupnou

Ostenze

Komunikace

a) **komunikace** - záměrný přenos informace s pomocí nějakého ustáleného signalizačního systému

b) **ostenze** - mezní forma komunikace

Komunikace

- dorozumívacími prostředky a jejich používáním se zabývá teorie komunikace
- systémy sdělování:
 - prezentace - probíhá pomocí
ostenze
 - reprezentace - zástupem určitými
modely

Znak

- funguje-li něco jako reprezentant (zástupný model) něčeho jiného, říkáme, že funguje jako znak
- znak obecně - materiální jev (vnímatelný smysly, např. barevné světlo), který neoznačuje sám sebe, nýbrž něco jiného, tj. má označovací funkci

Sémióza

- proces, v němž něco funguje jako znak = **sémióza (označování)**
- tento proces má několik dimenzí:
 1. to, co působí jako znak - **znakové vehikulum**
 2. to, k čemu se znak vztahuje - **designát** nebo **signifikát** znaku
 - 3a) toho, pro nějž je vehikulum znakem - **interpret** (lat. „vykladač“)
 - 3b) ten účinek na nějakého interpreta, díky němuž je příslušné vehikulum pro tohoto interpreta znakem - **interpretans** (lat. „vykládající“, „vysvětlující“)

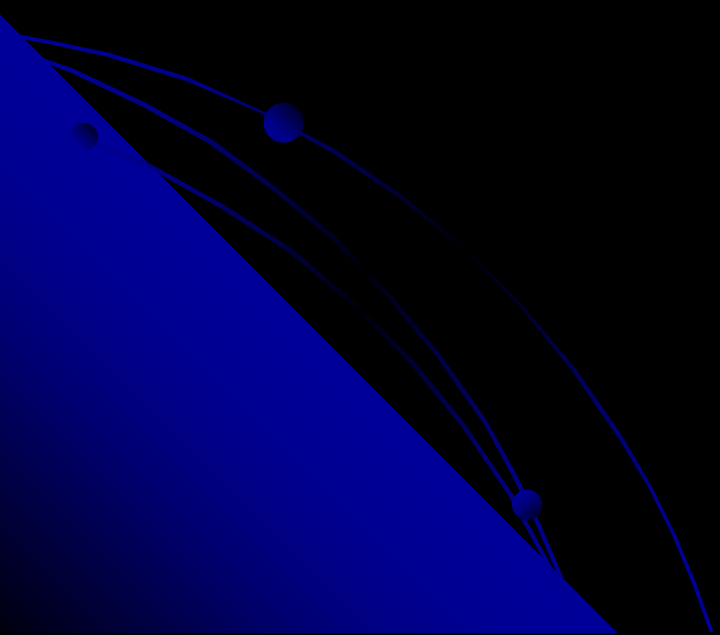
Sémióza

- důležitá vlastnost znaku - má pro interpreta význam, tj. je někým interpretovatelný

- ! poznámky k jednotlivým dimenzím sémiózy

Jazykový znak

- jazykový znak = hláskový nebo grafický útvar
- má označovací funkci, jež se v něm reflektuje jako význam

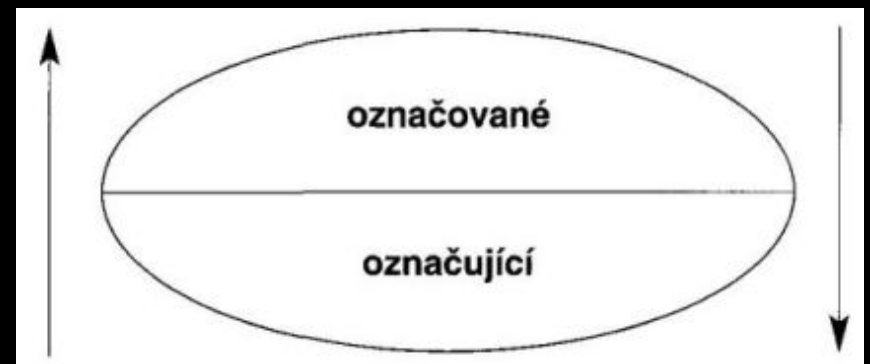
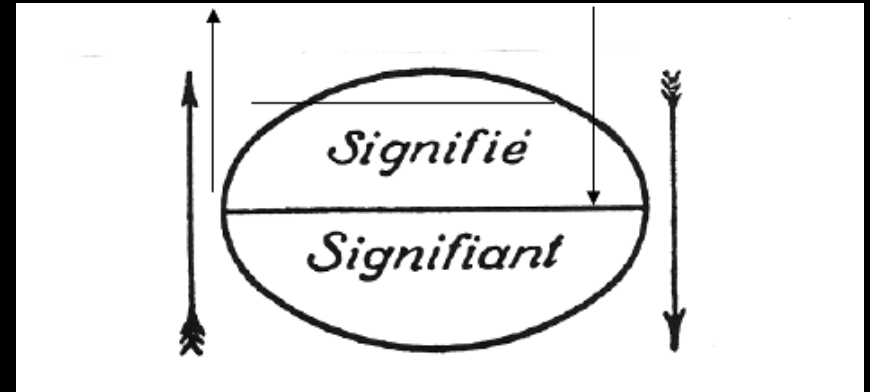

Definice znaku podle F. de Saussura

- znak se skládá ze dvou neoddělitelných složek: pojmu jako psychického obrazu skutečnosti a psychického obrazu akustické stránky lidské řeči
- pojmová složka (označované) - signifié
- akustický obraz (označující) - signifiant

Definice znaku podle F. de Saussura

- **signifié** - složka označovaná, obsah či význam tohoto výrazu
- **signifiant** - složka označující, forma, tvar, sled hlásek, „zvukový obraz“, např. český výraz „strom“

Definice znaku podle F. de Saussura

- vztah mezi oběma složkami - dialektický, jednota protikladů → jazykový znak = bilaterální jednota, jednota označujícího a označovaného
- jeho teorie znaku bývá označována jako bilaterální (dvojstranná)

Definice znaku podle F. de Saussura

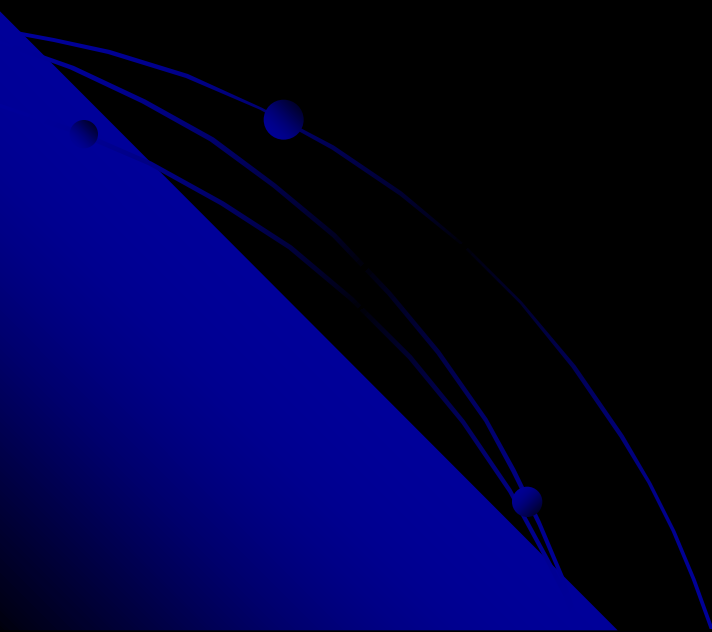
- toto pojetí převládá od konce 20. let XX. st.
- jazyk - komplex jevů fungující ve dvou navzájem propojených plánech: výrazovém a významovém
- všechna označující tvoří plán výrazový (zvukový), všechna označovaná plán významový

Vlastnosti jazykového znaku

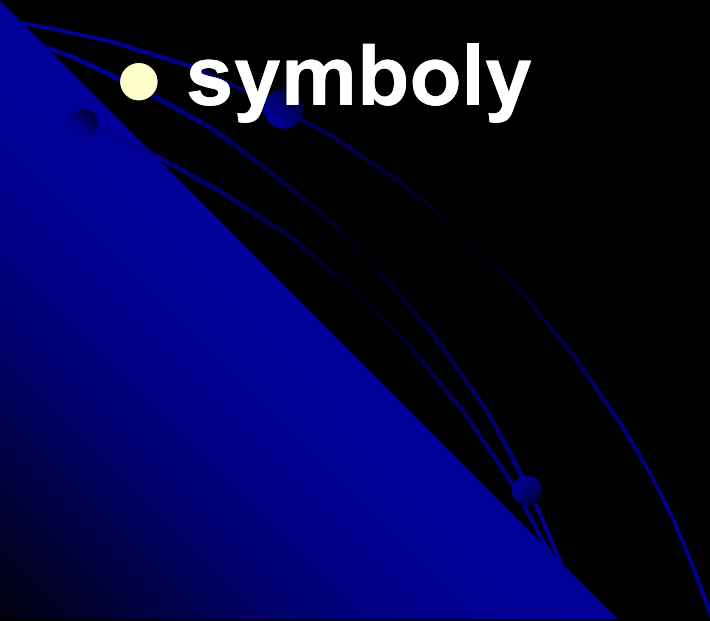
- **lineárnost** (přímočarost) - jazyková výpověď probíhá v čase → v jednom okamžiku nemohou stát dva jazykové znaky vedle sebe
- **arbitrárnost** (libovolný charakter) - obě složky jazykového znaku, tj. obsah i forma, jsou k sobě vázány jen na základě konvence a neexistuje mezi nimi žádný logický vztah
- **diskontinuita** (ohraničenost) - jazykový znak se vztahuje k určité vymezené části okolního světa a díky tomu se staví do opozice s jinými znaky, s nimiž ho nelze libovolně zaměňovat

Definice znaku podle Ch. S. Peirce

- klasická definice znaku - americký filozof Charlese S. Peirce - triadické pojetí znaku a klasifikace znaků

Peirceova klasifikace znaků

- podle vztahu k označovanému předmětu
 - ikony
 - indexy
 - symboly
-

Ikony

- mezi znakem a označovaným předmětem existuje **podobnost**, tj. fungují na základě faktické podobnosti znakového vehikula a designovaného objektu
- **obrazy** - shodné s objektem, př. fotografie dítěte, model budovy
- **diagramy** - podobnost se týká vzájemného vztahu, př. křivkový diagram změn v tělesné váze

Indexy

- také příznaky, ukazatele
- s označovaným předmětem je spojuje **skutečný vztah**, tj. fungují na základě skutečné, prožívané souvislosti mezi znakiem a designovaným objektem
- toto fungování závisí na asociované souvislosti
- př. stopy v písku, kouř jako příznak ohně, plechovky v lese ukazují na přítomnost člověka

Symbols

- s označovaným předmětem je spojuje **konvence**, tj. fungují na základě konvenčně stanovené, naučené souvislosti mezi znakiem a designovaným objektem, jež je dána v podobě sémantického pravidla
- př. matematické, chemické symboly, symboly v náboženství, umění, většina jazykových znaků (=, >, <, , ∞, CO...)

Sémiotika

- nauka o znakových systémech, zabývá se jejich podstatou a klasifikací
- věnuje se zkoumání jazykových znaků i obecně všech ostatních znakových systémů, s nimiž se pravidelně setkáváme
- základy moderní sémiotiky
Ch. S. Peirce

Sémiotika

- **F. de Saussure** - pro označení téže disciplíny název sémiologie = nauka „o životě znaků v lidské společnosti“
- **Ch. Morris** - rozdělil sémiotiku do tří částí:

sémantika

syntaktika

pragmatika

Jazyk a myšlení

- jazyk bezprostředně spojen s myšlením
- nástroj vyjádření myšlenky
- vztah jazyka a myšlení -
jedna z nejdůležitějších otázek
pro jazykovědce, psychology,
filozofy, logiky

Vztah jazyka a myšlení

- různé názory:

- ~ jazyk = myšlení (ztotožnění)

- ~ jazyk \neq myšlení (různé jevy)

- ~ jazyk \leftrightarrow myšlení (vzájemně se ovlivňující jevy)

- ~ jazyk? -!myšlení (nezávislé jevy)

- dokazování existence/neexistence vztahu mezi jazykem a myšlením

- vztah mezi myšlenkou a jazykem - dialektický

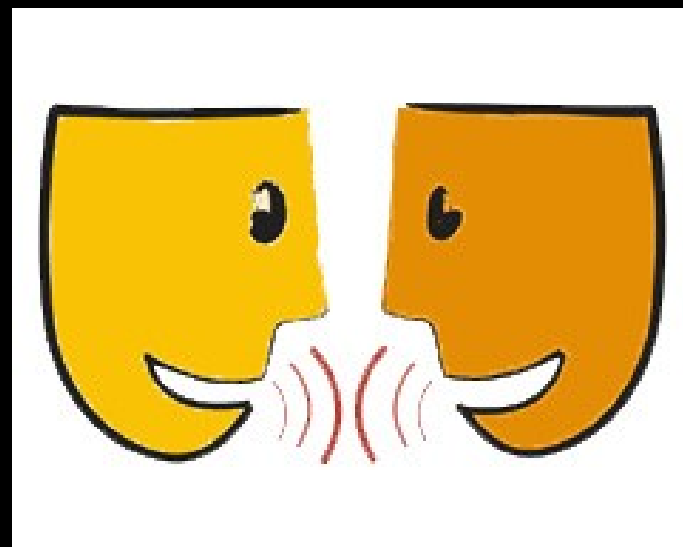
- problematika přesahuje oblast jazykovědy - psycholingvistika

Myšlení

- 3 druhy myšlení: pojmové, obrazné a technické
- bezprostřední vztah k jazyku - myšlení pojmové
- základní kategorie p. m. - pojmy a myšlenky (soudy)
- jazykovým protějškem pojmů jsou slova (významová) a protějškem soudů věty
- pojmy – základní prvky myšlení, z nichž se tvoří soudy

Jazyk a řeč

- jazyk ve skutečnosti - dva rozdílné jevy - jazyk a řeč
- lingvisté 19. st. W. von Humboldt, F. F. Fortunatov, J. A. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure, L. V. Ščerba je rozlišují
- jazyk a řeč spolu velmi úzce souvisí

Jazyk a řeč

- způsob dorozumívání, nástroj dorozumívání
= jazyk
- samotné dorozumívání, použití způsobu, výsledek činnosti nástroje, nástroj komunikace
= řeč
- řeč - konkrétní promlouvání (ústní nebo písemné), ale také vnímání (poslouchání nebo čtení)
- souhrn těchto procesů - řečová činnost
- rodíme se bez znalosti řeči, poruchy řeči -
neurolingvistika

Vztah jazyka a řeči

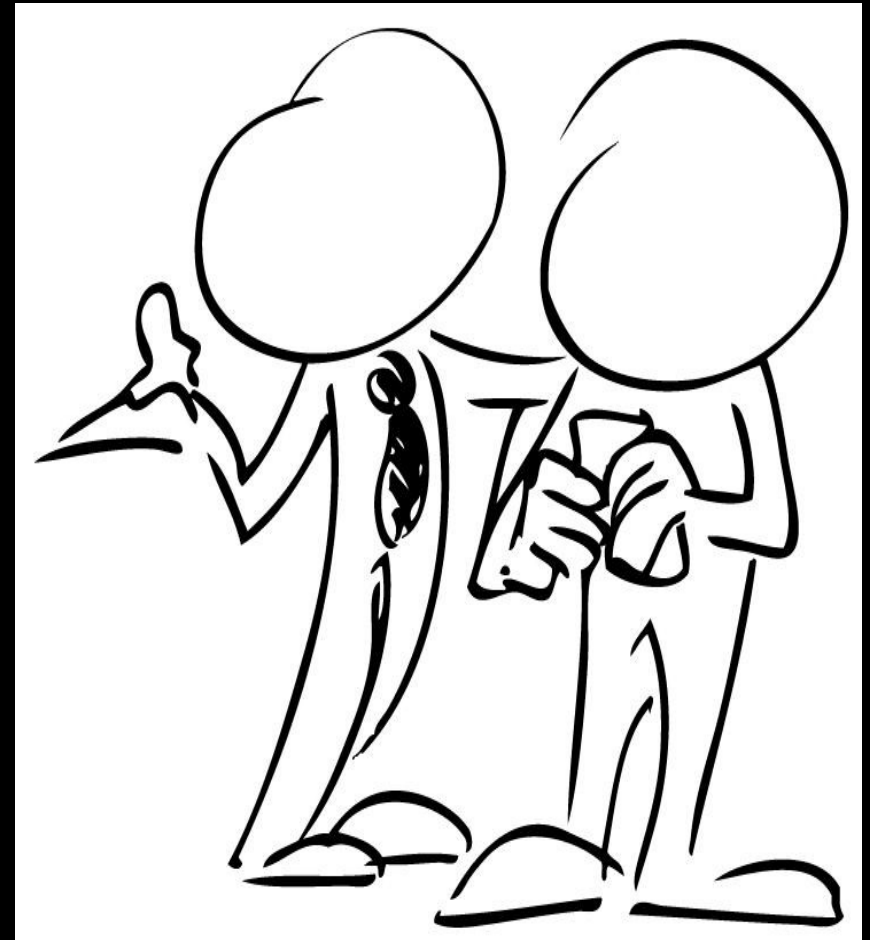
- *„Jazyk je sociální, řeč je individuální; jazyk je statický, řeč je dynamická; jazyk je obecné, řeč je zvláštní; jazyk je abstraktní, řeč je konkrétní; jazyk je potencionální, řeč je aktuální.“ (F. de Saussure)*
- *„Jazyk není výsledkem činnosti, ale činností samou. ...Jazyk jako souhrn svých produktů se od jednotlivých aktů řečové činnosti odlišuje. Zvuková forma je výrazem, který jazyk vytváří pro myšlení.“ (W. von Humboldt)*

Vztah jazyka a řeči

- *„Jazyk, jazykový systém, to je slovní zásoba + mluvnice; je závazný pro všechny hovořící daným jazykem. Existence jednotného jazykového systému je základní podmínkou smysluplné řečové činnosti. Řečová činnost je postupné a střídavé užívání čtyř aktů: mluvení, poslouchání, vnímání a chápání. ... Výsledkem řečové činnosti je jazykový materiál, text v ústní nebo písemné podobě. ...“ (L. V. Ščerba)*

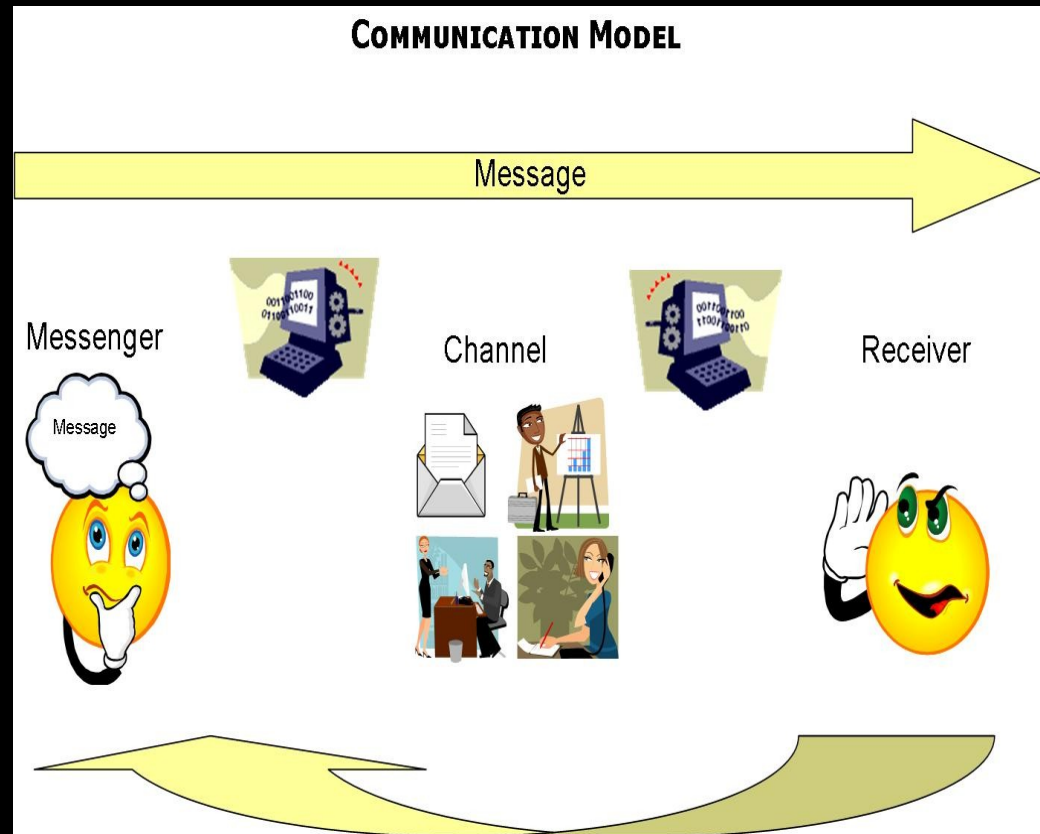
Komunikace

- komunikační proces probíhá v jednotlivých komunikačních aktech
- komunikační (mluvní) akt - základní jednotka lidské jazykové komunikace
- výsledek mluvního aktu - tzv. jazykový projev

Složky komunikace

- **zdroj informace** - vysílač, účastník, který mluví (mluvčí), píše (pisatel), původce informace (autor), 1. osoba
- **adresát** - přijímač, účastník, k němuž se mluví (posluchač) nebo píše (čtenář), také příjemce, 2. osoba u zájmen a sloves

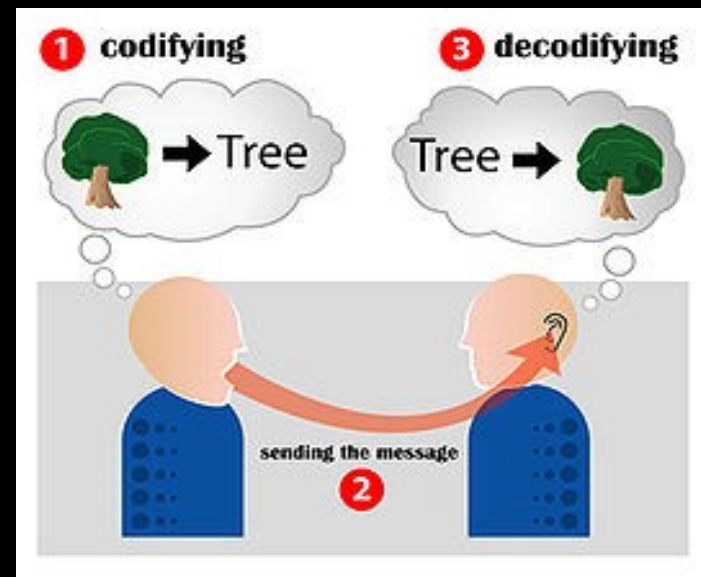

Složky komunikace

- **kanál** - prostředek, nositel sdělení, fyzický, psychický kontakt mezi původcem a adresátem, předpokladem kontaktu jsou zdravé mluvní orgány, nervová soustava, existence takového prostředí, které tento kontakt umožňuje (i technické prostředky)
- **sdělení** - specificky vybraná uspořádaná informace
- **kód** - množina symbolů a pravidel jejich užívání, kód musí znát původce i adresát, pak (de)kódování
- **předmět komunikace** - téma
- **kontext** - společný původci i adresátovi

Komunikační proces

- ve zdroji informace se její obsah **kóduje** podle pravidel příslušného kódu a v takto zakódované podobě pak přechází ve formě signálů určitým kanálem směrem od zdroje k příjemci, kde se pak **dekóduje**

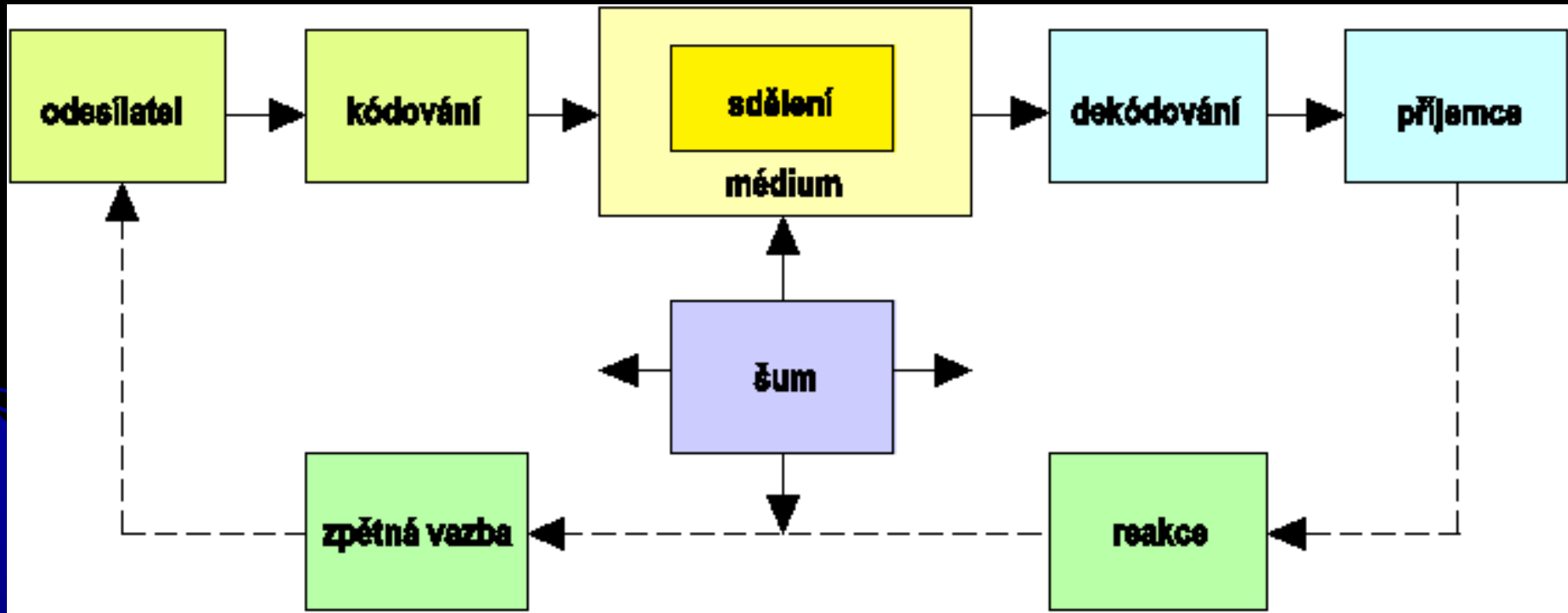

Komunikační proces

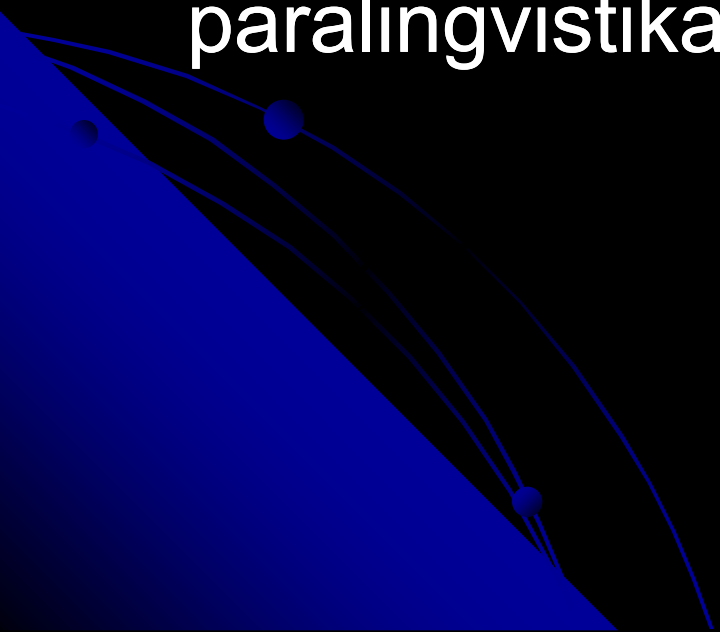
5 fází:

1. mluvčí vybírá ze zásoby informací tu, kterou chce sdělit;
2. mluvčí produkuje řadu zvuků, odpovídajících vybraným a do vět seřazeným znakům = kódování (první dvě fáze) - převod sdělení původcem do zakódované podoby;
3. výrazový plán ve formě zvukového vlnění dochází k receptorům posluchače, do sdělení může vnikat šum (hudba, hovor apod.);
4. posluchač vnímá a analyzuje zvukový proud;
5. s identifikovaným proudem zvuků posluchač asociuje odpovídající komponenty významového plánu = dekódování (poslední dvě fáze) - probíhá u příjemce, rekonstrukce sdělení z podoby zakódované do signálu

Schéma komunikačního procesu

- komunikace bývá doprovázena gesty, mimikou, zvuky, které mají doplňkové spoluvýznamy
- těmito prostředky komunikace se zabývá paralingvistika

Funkce jazyka

- **základní funkce - dorozumívací** (komunikativní, sdělovací) a **mentální**
- dorozumívací fce v užším smyslu - vzájemné poskytování či sdělování informací, příjemce bere zřetel na téma, předání informace
- v širším smyslu - řada **dílčích funkcí**:
- **výzvová** (apelová) - prostředek výzvy, pobídky k jednání, výzva, která má přimět posluchače k činnosti, otázky jsou zaměřeny zvýšenou mírou na adresáta, různé typy dotazů, gesta, mimika („*Mohl bys...?*“, „*Stav se ve městě a kup...*“)
- **referenční** (konstatační) – „neutrální“ výpověď o faktech

Funkce jazyka

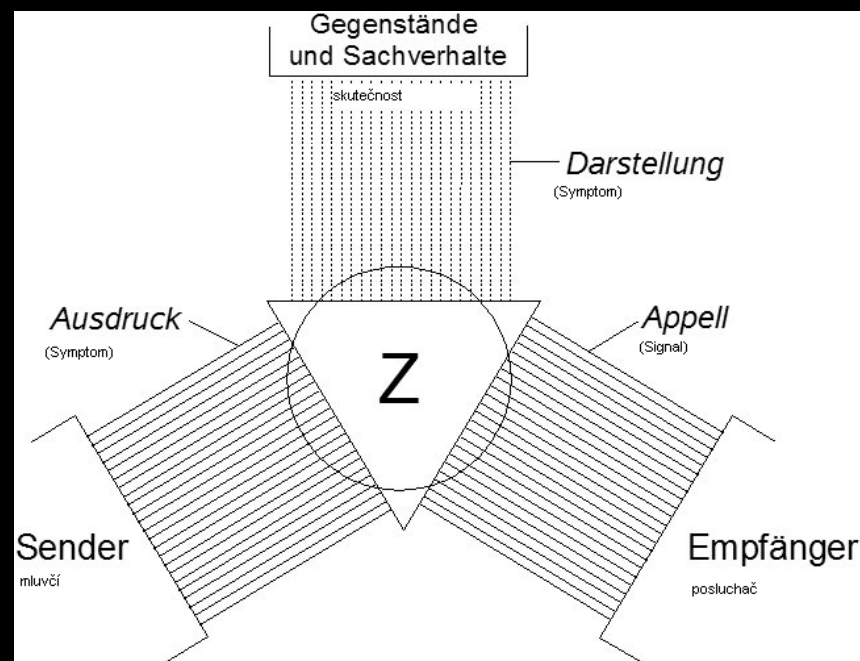
- **fatická** (kontaktní nebo interpersonální) - udržení pozornosti, navázání kontaktu mezi účastníky komunikačního aktu (pozdravy, rozloučení)
- **expresivní** (emotivní) - prostředek vyjádření emocí, postoje, tato funkce nesleduje téma, výrazové prostředky - citoslovce, částice, příkazy, intonace, pauzy
- **poetická** (estetická) - prostředek působení na myšlení, city, základ - schopnost textů vyvolat estetické prožitky u mluvčích i posluchačů, libozvučnost jazyka, básnické prostředky, rytmické uspořádání textu, ne CO, ale JAK říkáme, typická pro uměleckou oblast
- **metajazyková** - k výkladu jazykových faktů („*jazyk pro výklad jazyka*“)

Funkce jazyka

- **mentální funkce** - transformace myšlenkových pochodů v materiální znakové prostředky, pomocí nichž jsou myšlenky sdělovány ve formě jazykových projevů
- **ostatní funkce - pojmenovávací** - jednotlivé předměty, jevy a události se pojmenovávají, přiřazují se jim určité pojmy
- **kognitivní (poznávací)** - poznávání okolního světa

Funkce jazyka podle K. Bühlera

- **Karl Bühler** - profesor vídeňské univerzity, spolupracovník Pražského lingvistického kroužku
- 3 funkce jazyka na základě trojího vztahu jazykového znaku k mluvčímu, posluchači a k zobrazované skutečnosti v r. 1934 ve své knize *Teorie jazyka*
- funkce - sdělovací či zobrazovací, expresivní a konativní

Hypotéza Sapira a Whorfa

- **Edward Sapir** - významný americký antropolog, lingvista, etnolog a kulturní historik
- myšlenka, že jazyk sice na jedné straně odráží objektivní realitu, avšak na druhé straně značně ovlivňuje naše chápání okolního světa = lidé podle něho poznávají svět prostřednictvím mateřského jazyka, a protože se jazyky mezi sebou značně liší, je různé také naše vnímání světa
- tzn. žijeme v různých světech, lidé vychovaní v různých jazykových prostředích různě vnímají okolní svět
- **Benjamin Lee Whorf** - Sapirův žák, radikalizoval a rozvedl jeho myšlenky

Hypotéza Sapira a Whorfa

- Hypotéza Sapira a Whorfa - jedna z teorií „jazykového relativismu“ - otázka různosti jazyků
- úvahy o tom, do jaké míry jazyk ovlivňuje naše pojetí okolního světa
- jádro = myšlenka o různosti světů, ve kterých žijeme v závislosti na svém mateřském jazyce

Jazykový systém a jeho realizace

Dvojitá povaha jazyka

- jazyk a) slouží jednotlivcům - individuální složka
b) dorozumívání mezi lidmi - nadindividuální složka, kolektivní/sociální
→ dvojitá povaha jazyka - sociální a individuální - **F. de Saussure** - pojetí jazyka jako dvou protikladných, ale navzájem se podmiňujících dimenzí
- podstatné v jazyce - ono „kolektivní“
- kolektivní stránka jazyka = langue, individuální stránka = parole

Langue

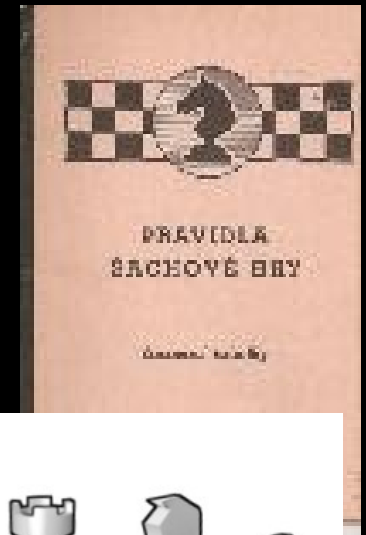
- kolektivní/systemová stránka jazyka, abstraktní složka
- systém abstraktních jednotek, z nichž každá má v systému svou platnost a hodnotu, jež je dána vztahy k ostatním jednotkám systému
- systém jazykových znaků je vzhledem k vyjadřovaným významům („označovanému“) v podstatě libovolný (existence různých jazyků)
- tento systém je pro příslušníky téhož jazykového společenství závazný

Parole

- individuální stránka/jev, konkrétní složka
- aktuální realizace langue v nějaké materiální/hmotné (zvukové, grafické nebo jiné) podobě v konkrétních situacích
- výsledkem této realizace jsou konkrétní projevy (mluvené - promluvy, psané - texty)

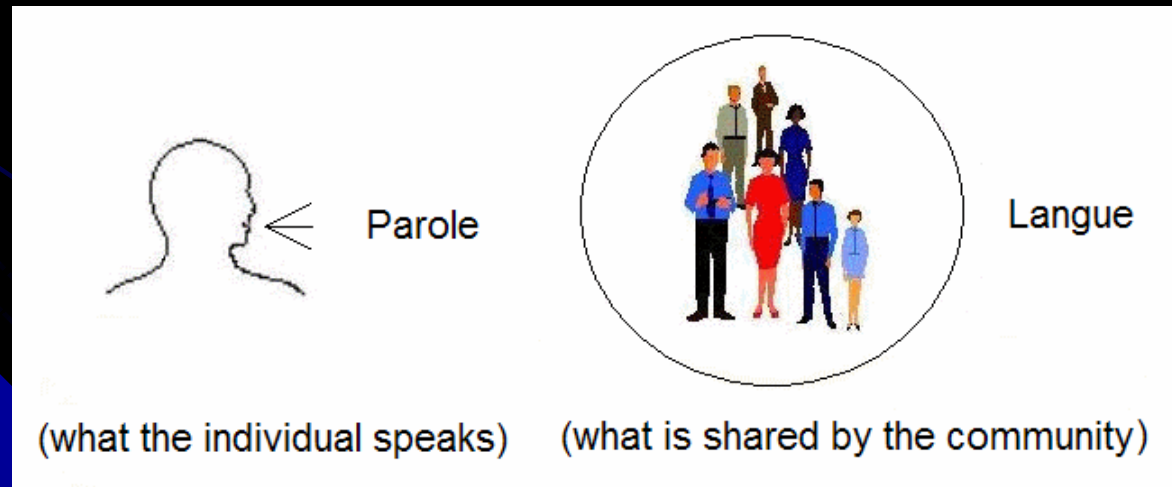
Langue - parole

- poměr langue - parole - navzájem se podmiňující, dialektický (jednota dvou protikladů)
- parole je možné jedině jako realizace langue a langue zase neexistuje bez své realizace - parole
- langue + parole = langage

Substance a forma

- **substance**, v níž se jazykový systém realizuje, není pro jazyk rozhodující
- důležitá je **forma**, tj. systém vztahů mezi jednotkami jazyka a jejich hodnotami

Kompetence - performance

- dvojici langue - parole jsou blízké termíny **kompetence - performance**
- americký lingvista **Noam Chomský** - teorie tvorby vět
- **kompetence** - schopnost používat jednotek a gramatických pravidel vlastního jazyka u mluvčího k vytváření gramaticky správných a smysluplných vět, u posluchače k jejich správnému porozumění
- **performance** - aktuální užití těchto jednotek podle gramatických pravidel jazyka v konkrétních komunikativních situacích

System a struktura

- termíny systém a struktura - v různých oblastech lidského vědění pro charakteristiku zkoumaných jevů
- systém (z řeč.) = „organizovaná množina, vzájemně propojené prvky“
- struktura (z lat.) = „organizovaná řada, organizace celku, stavba“
- zjednodušeně:
systém = elementy/jednotky + struktura
- systém je bezprostředně závislý na množství/kvalitě elementů/jednotek, které do něho vstupují, a na vzájemných vztazích mezi nimi

Strukturalistické pojetí systému

- struktura a systém v lingvistice - jazykový strukturalismus, tj. směr, který se rozvinul v první pol. 20. st. a značně ovlivnil současnou lingvistiku
- za zakladatele považován F. de Saussure
- **systém** = celek, skládající se z více částí (jednotek), jež jsou navzájem spjaty určitými vztahy, má nějaký cíl, funkci
- **inventář jednotek** = množina jednotek (prvků), které jsou součástí celku
- **struktura** = množina vztahů mezi prvky (jednotkami celku) v systému
- složitější jevy se skládají z dílčích podsystémů (subsystémů) a pak pro každý z nich platí totéž

Jazyk jako systém

- jazyk = složitý systém, zahrnuje celou řadu dílčích podsystémů (rovin, plánů)
- každý podsystém obsahuje základní jednotky a je nějakým způsobem strukturován (uspořádán, organizován)
- jazyk funguje o souhře dvou základních jazykových plánů - výrazového (tj. jeho forma) a významového (jeho obsahová stránka, informace, vyjádřená jazykovými prostředky)
- existence těchto dvou rovin je zajišťována zvláštními jazykovými jednotkami

Jednotky jazyka

- základní jazykové jednotky, z nichž se skládá lidská řeč - fonémy, morfémy, slova, věty, ... v tomto řetězci je každá následující jednotka tvořena předcházejícími
- mluvíme v promluvách - textech - základní jednotka jazyka - výpověď/text
- text lze rozčlenit na menší jednotky - kapitoly a/nebo odstavce - ty se pak skládají ze slov uspořádaných do vět, věta se skládá z vazeb slov, slova ze slabik, slabiky z hlásek

System systémů

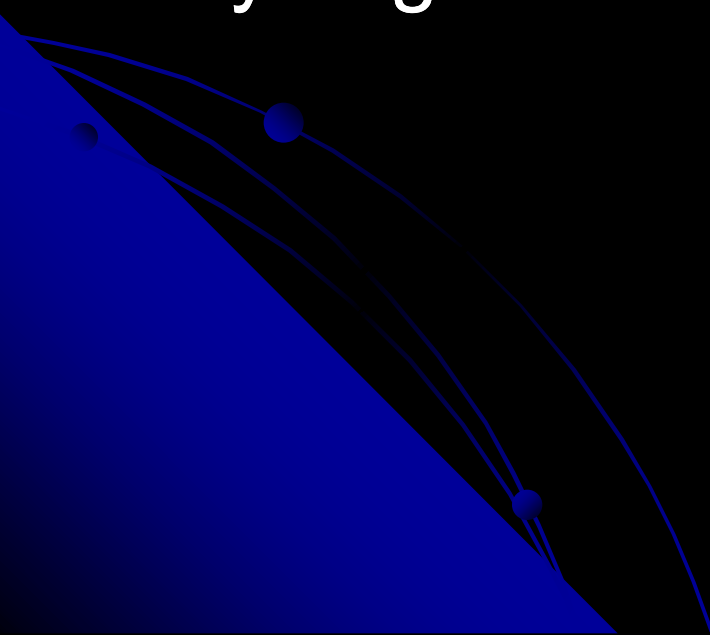
- obecný jazykový systém = hierarchie systémů, tj. systém vzájemně se prolínajících a spolupůsobících podsystémů nebo úrovní
= **systém systémů**
- systém/plán fonologický, gramatický a lexikální
- plán gramatický = rovina morfologická a syntaktická, v rámci morfologické roviny je možno rozlišit systém slovesných časů atd.

Vztahy mezi jazykovými jednotkami (znaky)

- 2 druhy vztahů mezi jazykovými znaky:

paradigmatické vztahy

syntagmatické vztahy

Paradigmatické vztahy

- též vertikální (princip nahraditelnosti, zastupitelnosti)
- vztahy mezi prvky, které jsou si nějak podobné a které se vyskytují v různých vyšších jednotkách, patřících do téhož dílčího systému
- tyto prvky jsou uspořádány do tříd nazývaných paradigmata (např. paradigma jmenných nebo slovesných frází)
- tj. hodnota každého znaku vyplývá z jeho vztahu k jiným jazykovým znakům, které by mohly na jeho místě stát, mají s ním něco společného nebo protichůdného, vybavují se pomocí asociací

Syntagmatické vztahy

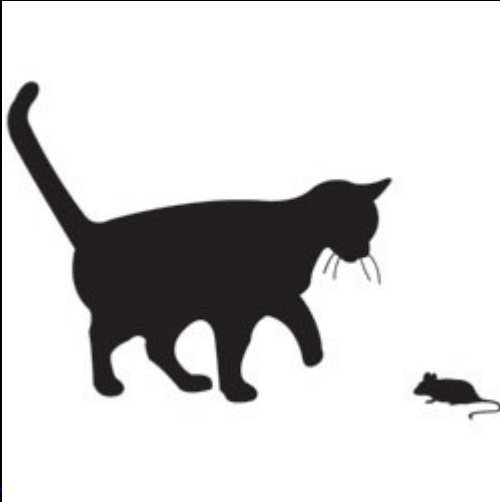
- též horizontální (princip kombinovatelnosti, „snášlivosti“)
- vztahy mezi jazykovým prvkem a jeho okolím nebo částí okolí
- každý znak se vyznačuje určitým vztahem k jinému znaku
- tj. hodnota každého znaku vyplývá z jeho vztahu k ostatním částem výpovědi

Paradigmatické vs. syntagmatické vztahy

- *Př. Petr doma každý večer cvičí.*
 - základní syntagmatická dvojice
= vztah podmětu a přísudku: Petr cvičí
 - další syntagmata: cvičí doma, cvičí večer, každý večer
 - syntagmatická dvojice NENÍ: Petr doma, Petr každý, Petr večer atd.
 - **paradigmatický vztah** = Petr - substantivum v 1. pádě, tvary: Petra, Petrovi – Petru, Petra, Petře, Petrovi, Petrem - tvoří určité paradigma, které je shodné s tvary slova pán ve všech jeho tvarech a se všemi dalšími slovy, které jsou z formálního hlediska vzájemně zaměnitelné

Paradigmatické vs. syntagmatické vztahy

Centrum a periférie jazykového systému

- pojmy, označující spíše frekvenční vlastnosti jazykových jednotek a vztahů mezi nimi, příp. míra produktivity tvoření jednotek podle zákonitostí jazykového systému
- **centrum** - jádro jazykového systému, nejužívanější prostředky lexikální a gramatické a produktivní prostředky slovotvorné
- **periférie** - řídké a zastaralé lexikální prostředky, neproduktivní prostředky slovotvorné a odumírající gramatické kategorie

Děkuji za pozornost!

